

В. І. Рудник,
кандидат юридичних наук

МІСЦЕВИЙ ПРИНЦИП ПОКАРАННЯ УВ'ЯЗНЕННЯМ ТА ГУМАННЕ ПОВОДЖЕННЯ ІЗ В'ЯЗНЯМИ

У даній статті досліджуються проблеми реформування кримінально-виконавчої системи і становлення її як пенітенціарної системи європейського типу, зокрема місцевий принцип застосування покарання у виді позбавлення волі (ув'язнення) та створення місцевої в'язничної системи пенітенціарного типу. Автор наголошує на необхідності покращення умов утримання засуджених, гуманне з ними поводження, збереження соціальних зв'язків. Пропонуються зміни до кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, обґрунтовується необхідність прийняття пенітенціарного кодексу та Закону України «Про пенітенціарну службу».

Ключові слова: ув'язнення, місцеві в'язниці, пенітенціарна система, децентралізація, пенологія, пенітенціарні працівники.

Актуальність проблеми викликана декількома важливими обставинами.

По-перше, у сучасній науковій літературі, законодавстві, кримінально-правовому комплексі і практиці, найбільш поширеним є застосування покарання у виді позбавлення волі. В Україні протягом двадцяти останніх років його застосовано судами, в середньому коливається від 25 до 30 відсотків від інших видів покарання. Ще за радянських часів Україна відмовилась від покарання у виді ув'язнення і в'язниць і запровадила спочатку надмірну централізовану «виправно-трудова», а потім «колонійську» систему і знищила ув'язнення «в'язниці», як «буржуазний» пережиток минулого. Однак, повністю знищити в'язничну (тюремну) систему владі так і не вдалось. Нині в'язниці «де-юре» перейменовані у виправні колонії, а «де-факто» вони існують, для тримання засуджених за тяжкі і особливо тяжкі злочини та для довічного позбавлення волі. Проте радянською владою була повністю знищена місцева в'язнична система, яка відіграла значну соціальну роль у контролі за злочинністю і забезпечення безпеки суспільства.

По-друге, прийняті «Концепція розвитку Державної кримінально-виконавчої служби України», Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу» та інші нормативні акти не передбачають і не враховують місцевий принцип ув'язнення і розбудову місцевої в'язничної системи пенітенціарного типу [3].

По-третє, євроінтеграція України передбачає більш глибокі і радикальні реформи як минулої пострадянської кримінально-виконавчої системи так і створення саме в'язничної системи пенітенціарного типу, в якій переважає місцевий принцип ув'язнення і гуманного піклування про ув'язнених. Для України це означає приведення законодавства і практики у відповідність до міжнародних і європейських мінімальних стандартів, тобто відмову від суперечливого і небезпечного покарання у виді позбавлення волі: перехід до ув'яз-

нення і побудови центральної та місцевої в'язничної системи з гуманним поводженням із в'язнями.

Місцевий принцип покарання у виді ув'язнення (нині позбавлення волі) полягає в тому, що особи вперше засуджені до даного виду покарання за злочини невеликої чи середньої тяжкості відбувають покарання, як правило, в межах області, міста, в яких вони проживали до засудження. Дане положення необхідно закріпити у кримінально-виконавчому, майбутньому пенітенціарному кодексі України.

За роки незалежності Україна зробила ряд позитивних кроків щодо реформування кримінально-виконавчої системи. Однак, не зроблено радикальних структурних перебудов, ігнорування місцевого принципу покарання і поводження з покаранними особами.

Зміни, викликані прийняттям нових кримінальних та кримінально-виконавчих кодексів України, Закону України «Про державну кримінально-виконавчу службу України», приєднанням держави до міжнародних актів з прав людини і поводження з ув'язненими вимагають подальшого удосконалення в організації виконання та відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі з метою забезпечення дотримання прав людини, захисту інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення належних умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, приведення умов утримання у вірогідність до вимог законодавства та Європейських норм і стандартів. Для досягнення поставленої мети схвалена і прийнята концепція реформування державної кримінально-виконавчої служби.

У реформуванні даної системи є й недоліки:

1. Засуджені до позбавлення волі тримаються у колоніях з великим лімітом наповнення у приміщеннях казарменного типу, що залишились у спадок від колишнього СРСР. Реконструкція таких приміщень на блочне розміщення засуджених потребує багато коштів і часу.

2. У місцях позбавлення волі спостерігається епідемічна ситуація із захворюваністю на туберкульоз, ВІЛ/СНІД, психіатричні відхилення.

3. Потребує реформування загальноосвітнього навчання, професійної підготовки засуджених до позбавлення волі і приведення даної системи до європейських стандартів освіти.

4. Гостро постають питання підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, наукового супроводу діяльності органів і установ по виконанню покарання. В Україні відсутній спеціалізований вищий навчальний та науковий заклад для підготовки кваліфікованих кадрів, в тому числі пенітенціарних працівників, пенелогів, психологів, соціологів, педагогів, соціальних працівників, медиків.

Для реалізації місцевого принципу застосування покарання і формування місцевої в'язничої системи є певні історичні, міжнародно-правові та соціальні передумови. Історичні передумови полягають в тому, що на території України, починаючи з Київської Русі існувала місцева в'язнична система. В'язень і в'язниця суто українські терміни і поняття. У нових тлумачних словниках в'язень це той, хто перебуває в ув'язненні, під вартою, арештант, ув'язнений. В'язниця – це приміщення, де тримають в'язнів (тюрма, кримінал, хурдяга, арешт, буцегарня). Ув'язнення започатковане ще в Київській Русі. У договорі Князя Олега з греками йшлося про зв'язування крадіг, приміщення злодіїв у поруб, погріб. Потім з'явилися в'язниці. Тільки в Києві налічується більше двадцяти місць, де були в'язниці. Остання, не зруйнована до сих пір – Лук'янівська в'язниця. З часів литовського князівства були введені турми – тюрми, а за російського панування-тюрми. Лише з 1927 року у другому кримінальному кодексі УРСР в українському перекладі говориться про покарання у виді позбавлення волі та такі терміни як «табори», «колонії» [5].

Наприкінці 19 століття на території України та царської Росії були сформовані тюремно-в'язничні системи. За станом на 1893 рік система (без виправних закладів для неповнолітніх, арештантських в'язниць міської поліції, робочих гамівних будинків та військових в'язниць) у десяти губерніях налічувалось 118 тюремних замків, більше ніж на 700 камер кожна, в яких утримувалось більше десяти тисяч в'язнів. 26 в'язниць розміщались у арештованих приватних будинках. Характерною особливістю було те, що більшість тюрем були порівняно невеликими і розміщались у невеликих містечках [6].

Заслуговує на увагу в'язнична система України за часів гетьманату П. Скоропадського 1918 року. Тюремна система поділялась на два розряди. До першого – належали Київська, Харківська, Катеринославська і Херсонська, а до другого – Волинська, Миколаївська, Кам'янець-Подільська, Полтавська, Чернігівська. В залежності від кількості місць в'язнична система поділялась на п'ять рядів. До першого ряду належали чотири найбіль-

ших в'язниць: Харківська каторжна тюрма – 1200 місць, Одеська – 1142 місця, Херсонська – 1215 місць, Харківська губернська – 920 місць.

До третього ряду увійшло 12 виправних відділів: в'язниць з наповненням 250–400 в'язнів. До четвертого ряду належало 12 повітових в'язниць на 150–200 в'язнів кожна. До п'ятого ряду входили всі інші місця ув'язнення. Зокрема, за станом на 4 червня 1918 року українська в'язнична система нараховувала 23855 загальних і одиничних місць [7].

Очевидно, що дану систему важко віднести до пенітенціарної в класичному розумінні цього поняття, але факт існування центральної і місцевої в'язничної системи на території України підтверджується багатьма історичними джерелами. Радянською владою дана в'язнична система була зруйнована і побудована концтабірна, табірна, а потім колонійсько – тюремна система. Залишається відродити місцеву в'язничну систему пенітенціарного типу.

Міжнародно-правові передумови полягають у розвитку ув'язнення пенітенціарних систем та їх альтернатив. У багатьох країнах світу пенітенціарні в'язничні системи поділяються на центральні і місцеві (США, Великобританія, Франція та ін.) [9].

У США, наприклад, існують федеральні в'язниці, в'язниці штатів, місцеві в'язниці, відкриті, закриті, напіввідкриті. У Франції в центральних в'язницях відбувають покарання особи, засуджені на термін більше року ув'язнення, а в місцевих утримуються ув'язнені під варту і ув'язнені за малозначні злочини терміном до 1 року. З міжнародного досвіду та досвіду окремих західноєвропейських країн важливою для України є не тільки в'язнична пенітенціарна система, але й кількісно-якісні характеристики в'язниці, кількість ув'язнених, якість умов їх утримання. У рішеннях ООН вказується, що чисельність ув'язнених у пенітенціарних закладах не повинна бути занадто великою, адже до кожного потрібно застосовувати індивідуальний підхід. Тому у багатьох країнах прийнято, що чисельність у закритих закладах не повинна перевищувати 500 осіб, а відкритих і того менше. Місцеві в'язниці повинні бути малочисельними, не більше 150 осіб [8].

Соціальні передумови полягають у тому, що централізована кримінально-виконавча (виправно-трудова, виправна) колонійська система не виправдовує сподівань на виправлення засуджених, а навпаки залишається «школою», «академією», «університетом» злочинності. Вона є надзвичайно витратною і відірваною від суспільства. Формується розуміння, що справжні злочинці повинні «сидіти в тюрмі».

Для експертів Ради Європи існуюча кримінально-виконавча система України здається досить складною, анонімною, централізованою, такою, де порушуються права людини, що суперечить принципу демократичного суспільства. З метою інтеграції до Європейської пенітенціарної спільноти

запропоновані реформи, зокрема: скасування існуючої системи нумерації установ та ідентифікації їх з населеними пунктами, в яких вони знаходяться, припинення зв'язків з військовими, створення пенітенціарної служби як автономної соціальної організації, усунення військового персоналу з установ, припинення використання військових звань та військової уніформи, ознайомлення керівників кримінально-виконавчої системи з регіональними структурами та невеликими в'язничними системами Західної Європи [12]. Дані рекомендації Україною виконані лише частково.

Сучасна кримінально-виконавча система занадто витратна. «Жодна, навіть дуже високорозвинена та багата країна не могла б дозволити собі утримувати таку кількість ув'язнених, не мати альтернативної системи покарань» [12]. Потрібно погодитись із зарубіжними фахівцями і в тому, що гроші погрібно витратити на більш потрібні речі, ніж будівництво в'язниць. Проте, це стосується тих країн, в яких вже побудовані сучасні в'язниці і пенітенціарні системи. В Україні за період радянської доби і роки незалежності не побудовано жодної сучасної в'язниці. Україна стала заручником довготривалої демагогії про викорінення злочинності і перевиховання злочинців саме у колоніях, про шкідливість буржуазних тюрем і пенітенціарних систем.

В результаті Україна постала перед вирішенням багатьох проблем, зокрема:

1. Побудови справжньої пенітенціарної (в'язничної) системи європейського рівня.
2. Значного скорочення кількості засуджених у місяцях позбавлення волі.
3. Реформування законодавства кримінально-правового комплексу, скасування позбавлення волі і запровадження альтернативного ув'язнення позбавлення волі.
4. Пребудова існуючих і побудова нових пенітенціарних установ.
5. Підготовка пенітенціарного персоналу.
6. Приведення умов утримання засуджених до євро стандартів.
7. Проведення адміністративно-територіальної реформи з урахуванням пропозиції щодо створення центральної та місцевої в'язничної системи.

Переваги місцевого принципу застосування ув'язнення та створення місцевої в'язничної системи пенітенціарного типу передбачає:

– Розвантаження діючої централізованої кримінально-виконавчої системи (децентралізації), перенесення центру ваги на місцеві (районні, міжрайонні, міські та обласні) в'язниці місткістю до 50–150 осіб. За даними нашого дослідження, під місцевий принцип застосування ув'язнення підпадає від 40 до 50 відсотків засуджених до позбавлення волі.

– Створення підґрунтя і можливостей вирішення соціальних проблем ув'язнених на місцевому рівні. Це можливо вирішити за умови децентралізації влади, проведення адміністративно-територіальної реформи та поліпшення наповнення

місцевих бюджетів. Тобто перехід із площини політичної демагогії до реальної соціальної турботи про незахищених верств населення, в тому числі засуджених до позбавлення волі і звільнених із колоній.

– Попередження розриву соціальних зв'язків засуджених до позбавлення волі і відновлення або встановлення соціальних контактів.

– Економія коштів на масові пересування «конвоювання», «ескортування» в'язнів по території України і спрямування їх на відбудову місцевої в'язничної системи пенітенціарного типу.

– Активізація місцевої влади, громадської участі в контролі за установами, в ресоціалізації і соціальній інтеграції засуджених і звільнення їх із ув'язнення.

– Спрощення процесу соціальної адаптації, тривалого і побутового влаштування осіб, звільнених із ув'язнення.

Проведене опитування респондентів показує, що західноєвропейський вибір подальшого розвитку місць позбавлення волі підтримує більшість опитаних, зокрема, працівників установ виконання покарань 33,3%; суддів – 38,8%; прокурорів – 13,5%.

Велика доля із опитаних підтримує свій український шлях розвитку позбавлення волі (судді – 25,6%, працівники установ по виконанню покарань – 18,1%).

Не користуються авторитетом східний і російський варіанти реформування місць позбавлення волі, які підтримують від 4% до 6% респондентів.

Як сприймається місцевий принцип покарання в суспільстві передусім фахівцями?

Вивчення ставлення до створення місцевої (муніципальної) в'язничної системи на 100–150 місць показує:

– підтримують – 50,1%, із них працівників установ по виконанню покарань – 50,5%; судді – 45,9%; прокурори – 42,3%;

– не підтримують – 28,8%, із них працівники установ по виконанню покарань – 31,4%; суддів – 30,6%; прокурорів – 9,6%;

– підтримують частково, або відносяться байдуже – 21,8%.

Загальна ідея створення місцевої в'язничної системи підтримується більшістю респондентів-фахівців.

Створення такої системи – досить важлива альтернатива діючій тюремно-колонійській системі, яка відрізняється своїм «гігантизмом», централізацією, а головне, соціальною неспроможністю подолання соціальних проблем, які склалися. Думається, що перспектива розвитку місць позбавлення волі в Україні полягає в створенні місцевої в'язничної системи пенітенціарного європейського рівня. Звісно, що для створення такої системи необхідні умови, передусім соціально-економічні, адже недосконалість бюджетної системи, її формування знизу до верху призвели до збіднення місцевих бюджетів і до неможливості виділення коштів [13]. Але це один із перспективних шляхів подолання соціальних проблем позбавлення волі.

Таким чином, у карній політиці і законодавстві України на першому плані стоїть вирішення проблеми зменшення кількості засуджених до позбавлення волі, декриміналізації, депеналізації і, в цілому, значної економії даного виду покарання. Без цього реформи кримінально-виконавчої системи майже неможливі.

У кримінально-виконавчій сфері при розв'язанні дилеми виконання покарання чи належне поводження акцент повинен бути зміщений на обмеження кари, поєднаної з належним гуманним поводженням та ресоціалізацією засуджених.

Одним із можливих шляхів вирішення проблем позбавлення волі є поділ установ по виконанню даного виду покарання на центральні і місцеві. Формування місцевої в'язничної системи ґрунтується на місцевому принципі покарання, історичних, національних, міжнародних, соціальних передумовах. В законодавстві кримінально-правового комплексу необхідно врахувати місцевий принцип покарання як перспективний напрямок інтеграції в Європейське співтовариство.

За результатами дослідження сутності позбавлення волі слід констатувати, що даний вид покарання за формою та змістом не відповідає міжнародним актам з прав людини та функціями пенітенціарної системи. Нерідко позбавлення волі із простої ізоляції перетворюється у справжнє поневолення і рабство або божевілля засуджених.

Тому, перш за все, необхідна реформа кримінального та кримінально-виконавчого законодавства, заміна покарання у вигляді позбавлення волі та довічного позбавлення волі відповідно на ув'язнення та довічне ув'язнення, зміна статусу засудженого із «особи позбавленої волі» на ув'язненого. У кримінально-виконавчому кодексі передбачити установи для виконання і відбування покарання ув'язнення у в'язниці, виправній колонії, виховній колонії.

В'язниці і колонії можуть поділятися за адміністративно-територіальним принципом: центральні (обласні, міжобласні) та місцеві (міські, районні, міжрайонні). Місцеві в'язниці мають бути підпорядковані як центральній, так і місцевій владі, при подальшому фінансуванні з місцевого і центрального бюджетів. Після створення центральної та місцевої в'язничної системи пенітенціарного

типу необхідно прийняти новий пенітенціарний кодекс України, та новий Закон України «Про Державну пенітенціарну службу». У них передбачити норми належного та гуманного поводження із в'язнями та відповідний статус пенітенціарного працівника: юриста, психолога, соціолога, соціального працівника. На наш погляд, такий крок з боку України прискорить євроінтеграцію та інтеграцію у світове співтовариство.

Література

1. Советское исправительно-трудовое право. – М.: Юрид. лит. – 1983. – С. 135–136.
2. Исправительно-трудовой кодекс Украинской ССР. – Киев: Из-во полит. лит., 1987. – 120 с.
3. Постанова Верховної Ради України від 6 травня 1993 р. № 3194 – XII «Про тимчасові дільниці поселення при виправно-трудових колоніях», № 3195-XII., «Про тимчасові слідчі ізолятори на територіях виправно-трудових колоній» та від 6 грудня 1997 р. № 701/97-ВР.
4. Новий глумачний словник української мови. У чотирьох томах. – К.: АКОШТ, 1999. – т. 1 – С. 557–558, 826.
5. Рудник В. Історичні аспекти застосування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі в Україні. // Науковий вісник УФЕІ – Ірпінь, 2000 – № 1. – С. 182–186.
6. Матеріали по вопросу о преобразовании тюремной части в России. – СПб – 1865. – СІ 6-648. / ВОЦ 4764.
7. Тимошук О. В. Пенітенціарна система гетьманату П. Скоропадського // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Бюлетень КІВС – 2000. – № 5. – С. 88.
8. Горюнов Н. Н. Об исправительных заведениях для преступных и порочных детей. – Херсон, 1893. – С. 87–88.
9. Пенитенциарные системы зарубежных стран. – К.: УАВД, 1993.
10. Минимальные стандартные правила обращения с заключенными. – а СОМР 6/4 ст. 31.
11. Стручков Н. А., Викторова И. Б. Обсуждение пенитенциарных проблем на международном уровне. – Рязань, 1981. – С. 31.
12. Оцінка, шляхи подальшого реформування в'язничної системи України. – К.: 1999. – С. 80–82.
13. Удовиченко В. Малопротіфільні міста: перспективи та проблеми формування бюджетів розвитку. / Науковий вісник Академії ДПС України. – 2000. – №3(9). – С. 26.

В. І. Рудник

Местный принцип наказания заключением и гуманное обращение с заключенными.

В данной статье исследуются проблемы реформирования уголовно-исполнительной системы и становление ее как пенитенциарной системы европейского типа, в том числе местный принцип применения наказания в виде лишения свободы (заключения) и создание местной тюремной системы пенитенциарного типа. Автор обращает внимание на необходимость улучшения условий содержания осужденных, гуманное с ними обращение, сохранение социальных связей. Предлагаются изменения в уголовный и уголовно-исполнительного законодательства, обосновывается необходимость принятия пенитенциарного кодекса и Закона Украины «О пенитенциарной службе».

V. I. Rudnyk

Local principle of punishment of imprisonment and humane treatment of prisoners.

This article investigates the problem of reforming the basis penitentiary system and transform it into the penitentiary system of the European type, including local application of the principle of punishment in the form of deprivation of liberty (imprisonment) of the local prison and penitentiary system. The author stresses the improvement of conditions of detention of prisoners with humane treatment, maintaining social ties. Proposes amendments to the criminal